

НАУКОВЕ ЖИТТЯ • SCIENTIFIC LIFE

ЗВІТ ПРО ЕКСПЕДИЦІЮ В МЕНСЬКИЙ РАЙОН ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛ.

Олена Холодьон

*кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу діалектології
Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)
e-mail: kholodonolena@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7546-6479*

У серпні 2019 р. к. філол. н., м. н. с. відділу діалектології Інституту української мови НАН України О. Холодьон здійснила діалектологічні експедиції в с. Покровське (Пк), с. Феськівка (Фс), с. Куковичі (Кк), с. Максаки (Мкс) Менського р-ну Чернігівської обл. Експедиції виконано в межах наукової роботи № ПІ-7-15 «Діалектне явище в континуумі національної мови та міжмовних зв'язках» (вид тематики – *відомча*; основний напрям наукової діяльності установи, за яким виконується робота, – *Дослідження й експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук* (державний реєстраційний номер теми 0115U002255), що виконується за ухвалою Бюро ВЛММ НАН України від 22 січня 2015 року (протокол № 1)); фінансування – коштом дослідника. Записано 12 год. діалектного мовлення від 14 респондентів віком від 58 р. до 96 р. (2 чоловіків та 12 жінок). Фонозаписи передано до *Українського діалектного фонотанду*.

Мета експедицій – запис діалектного мовлення на різну тематику, а також про різні процесуальні ситуації (руху, мовлення, розділення, приготування їжі, фізіологічних дій, завдання удару), використовуючи спеціальний питальник. Також здійснювалося уточнення реалізації мовних явищ у говірках.

Подаємо *короткий звіт* про проведені експедиції¹.

До темарію записаних діалектних текстів з обстежених говірок входять оповіді про:

- населений пункт, його назву й історію;
- життя діалектоносія;
- приготування молочних продуктів, борщу, хліба, печива, горілки;
- способи нарізання продуктів харчування;
- заготовлення м'яса (свинини) і сала;
- заготовлення дров;
- вирощування і заготовлення пшениці;
- народження дітей.

© Холодьон О., 2020

Зразок діалектного тексту.

Інформантка: Олешко Вікторія Омелянівна,

¹ Подібні звіти про діалектологічні експедиції подають науковці відділу діалектології й лінгвістичної географії Інституту російської мови ім. В. В. Виноградова Російської академії наук [Дьяченко & др. 2015].

1942 р. н., освіта – 10 кл.

[Екс.]: – У Вас корова все життя була?

[Инф.]: – Да //

[Екс.]: – Ви її подоїли, що далі з молоком робите?

[Инф.]: – *Шо? // пада'їла / прац'їдила на це'дилачку // о-о // ну / дак а шо т'реба? // нас'тавила / ва'но іс'тойалос' // [...] // іс'тойалос' / сме'тана адиш'ла / к'ісл'ак ас'таўс'а / пуд ни'зом // сме'тану ў 'баначку заб'рала / к'ісл'ак ат:а'пила / і 'вишоў т'вораг // н'і / у'же ж ат:а'пилос'а ва'но а та'д'і / т'реба йо'го шоб ва'но т'рошк'і и'чахло і-і / 'висипат' у 'марл'ечку / си'роватка с'т'е'че і т'вораг // пуд гн'ім иш'че ж пак'ласти // і 'буде т'вораг // сме'тана і т'вораг //*

[Екс.]: – Довго відтоплюєте?

[Инф.]: – *Ну / ва'но / видно / сматр'а ж йак не з'найу с'к'ік'і / ну це та'б'і т'реба ж напи'сат' с'к'ік'і шоб //*

[Екс.]: – На глаз скільки?

[Инф.]: – *На глаз //*

[Екс.]: – Час, два, ніч?

[Инф.]: – *Н'і // ну мо час / паўта'ра / ка'ли йак //*

[Екс.]: – Одтопилося – це сир. У вас називається «твораг»?

[Инф.]: – *А'га //*

[Екс.]: – Кисляк, творог, сметана. З молозивом Ви робите що-небудь?

[Инф.]: – *Пек'ли //*

[Екс.]: – Що пекли?

[Инф.]: – *Ма'лозиво //*

[Екс.]: – Як Ви його пекли?

[Инф.]: – *Йак пек'ли? //*

[Екс.]: – Коли здоїли, що далі робили?

[Инф.]: – *Ка'рова йак раз'т'лиц'а / 'перве мала'ко зда'їли те'л'ат'і / а д'руге та'д'і ўже / 'дойім / 'ц'їдим так 'само ж // висип'айем у кат'рул'у / 'к'ідайем 'йайца разби'вайем зби'вайем / ту'да / 'сахар / і с'тавим у п'іч // у п'іч чи на газ // ка'лис' же у п'іч с'тавили / да і те'пер 'л'уде с'тавет' // і ва'но пе'че'а //*

[Екс.]: – А Ви у гладищі, у чугуні, у якійсь формі – у чому печете?

[Инф.]: – *У чому 'хочеш // 'хочеш у 'тому / ну ў каст'рул'і / йак у ме'не дак у каст'рул'і / йа ў'сегда пек'ла // ну а йак 'ран'ше / ў чугун'ках пек'ли / у ма'куитрах / ма'куитри були д'лин'ани ж та'к'і зда'рови / дак пек'ли //*

[Екс.]: – Що ще додавали в молозиво?

[Инф.]: – *'Йайца зби'вали // ну там да'пус'т'ім / на / на с'куил'к'і там / ну 'л'ітроў на три / де'с'аток / о-о / 'вос'меро / 'деветеро // і йе'йец' ізби'вайемо // 'сахар дабаўл'айем / шоб же са'лодке було с'машине // о-о / і с'тавим у п'іч / у'се ж це / пере'м'ишуйем же з ма'лозивом ўже йо'го з мала'ком із тим / і с'тавим у п'іч // і ў пе'ч'і спе'че'а // і смака'та / йа о'це б'їла ма'лозиво [сміється] //*

[Екс.]: – А масло як Ви робите?

[Инф.]: – *'Масло? // 'масло / сме'тану ж / сме'тану ж ізни'маіем / та'д'і / хто з си'ройі ізби'вае / мала'ко тої 'масло / а йа а'т:опл'увала сме'тану / у пе'ч'і т'рошк'і / у пе'ч'і // да із си'рого / із си'ройі ра'била / ну із а'т:опленай ва'но та'ке па'хуче 'жоўте // о-о / і та'д'і / у 'банку / і зби'вайем / о'так же 'боўтайе-'боўтайе-'боўтайе [пришвидшена інтонація; показує руками спосіб виконання дії] //*

[Екс.]: – Довго бовтали?

[Інф.]: – 'Доўго / ка'ли йак [сміється] //

[Екс.]: – Велика робота.

[Інф.]: – А'га // йак'шо а'т:оплена сме'тана дак 'бистро зби'вайец:а // а та'д'і прами'вайем тим / ва'дойу // із'разу си'роватку ж 'туйу злиў / шо там із 'масла аста .../ у'же ж 'масло з'билос'а / а шче ж ат то'го ат сме'тани 'жидке та'ке / дак 'теје зли'вайем / а 'масло та'д'і у'же ж у 'миску / і 'масло прами'вайе / ва'дойу / ха'лоднайу ва'дойу // і прами'вайеш йо'го і 'также 'ложкайу зби'вайеш і зби'вайеш / і ва'но палу'чайец:а з'рудачка //

[Екс.]: – А раньше теж у банках колотили?

[Інф.]: – 'Ран'ше у ма'куцтрах //

[Екс.]: – А як там? Не вийде ж так, як у банках.

[Інф.]: – Не так тим / 'ложкайу // о'так 'ложкайу [показує руками спосіб] / 'ложкайу зби'вали-зби'вали-зби'вали [пришвидшена інтонація] / 'банок же було / те'пера дак і 'м'іксером / 'можно збит' / а та'д'і ж / 'ложкайу // о'це пас'тавиш / і о'це ўтак [показує руками рухи по колу, ніби збиває] / т'опайеш-т'опайеш-т'опайеш [пришвиджена інтонація] йо'го шо йа те'пер би і не з'била б йо'го // ва'но ж ка'ли дак 'бистро / а ка'ли дак не'йак / не 'хоче зби'вац:а // ішче ж 'р'аженку з мала'ка робет' //

[Екс.]: – Як рязанку?

[Інф.]: – 'Р'ажанку? // мала'ко а'т:опл'уйеш ў пе'ч'і / чи там на га'зу / і йо'го на ма'лесен'кій ага'н'ок і ва'но о'то / 'може і ча'соў три с'тайат' / бо / шоб ва'но та'ке к'расне зра'билос'а / н'л'іўка з'верху та'ка кра'с'іва // а та'д'і із 'н'ат' із 'газу / пас'тавит' ха'й ва'но атс'тойіц:а / пра'чачне т'рохи / шоб не ў га'р'ачу 'кидат' сме'тану // і та'д'і / у'кидайеш ў сме'тану / у 'тойе у 'теплен'ке малач'ко / пере'м'ішуйеш же шоб сме'тана / у'же ж разиш'лас'а там / і с'тавиш у 'теплен'ке 'м'істо // накри'вайеш / і 'кушаі'р'ажанку [сміється] //

[Екс.]: – У вас кажуть «ряжанка», «парене малако» чи «паренуха»?

[Інф.]: – 'Паренка // ка'лис' називалас' 'паренка //

[Екс.]: – А зараз?

[Інф.]: – 'Р'ажанка // 'паренка // [...] // 'паренка / ў нас 'паренка 'кажут' // із 'пареного мала'ка / 'паренка // іш'че з'верху пакла'деши н'л'івачку / і та'д'і краса'та // 'дивис':а і 'хочеш // (Фс).

Досліджуючи склад, структурну організацію різних лексико-семантичних груп дієслів, зауважили залежність семантики від граматичної форми дієслова, що підтверджено і текстами, і питальником, напр., сема 'стерти зуби' виражена зворотніми дієсловами у теп. ч. – 'зуби зйе'дайуц:а (Кк, Мкс, Пк), ізйе'дайуц:а (Фс), прийе'дайуц:а (Пк), мин. ч. – 'зуби з'йілис'а (Кк, Фс), позйі'далис'а (Кк), пазйе'далис' (Фс), при'йілис'а (Пк). Лексема зйі'дац:а зазнає граматикалізації. В обстежених говірках уживання 'йісти'зуби на позначення семи 'стирати зуби' не виявлено. В одній говірці, де паралельно функціонують два репрезентанти семи зйе'дайуц:а / прийе'дайуц:а, зафіксовано паралельне вживання і дієприкметників з'йідені / попри'йідані:

[Екс.]: – Зуби з часом стираються. Як у вас в селі кажуть «зуби стираються» чи «з'їдаються»?

[Інф.]: – Зйе'дайуц:а / зйе'дайуц:а //

[Екс.]: – Вони з'їдаються не за тиждень, правильно? Вони меншають з роками. Можуть у вас в селі сказати «Я їм з'уби»?

[Інф.]: – Н'і / ў нас такого нема //

[Екс.]: – А коли ще не яся, а невеликі зуби, то як у вас кажуть зуби ў мене...?

[Инф.]: – З'їли́с'а //

[Екс.]: – У вас кажуть «Я з'ї́би їм»?

[Инф.]: – Н'ї //

[Екс.]: – Тільки з'ї́даються?

[Инф.]: – Да / да // о'го 'каже позй'далис'а / од'ни 'йасл'а ос'талис'а //

(Кк).

Під час дослідження в невимушеній розмові зафіксовано перенесення значення за суміжністю – 'йасл'а зйе'дайу:а 'стирати ясля' (Кк). Цікаво, що на пряме запитання експлоратора про це діалектоносій заперечує існування такого слововживання:

[Екс.]: – Можуть сказати «ясля з'ї́даються»?

[Инф.]: – Ну / та'кого 'наче і не той / п'росто / 'каже у'же 'н'ічим 'йісти / дак од'ними 'йасл'ами йім / 'йаснами у'же шчи'таї // (Кк).

Записано діалектний матеріал за питальником, напр., лексико-семантична група дієслів споживання (фрагмент):

'споживати їжу': 'йіла (Пк)², жу'йеш (Пк), згруб. ж'рала (Пк)

'їсти вранці': с 'н'ідали (Пк)

'їсти в обід': о'б'ідали (Пк)

'їсти ввечері': ве'чер'али (Пк)

'їсти в проміжках між сніданком, обідом, вечерею': по'луднували (Пк)

'дотримуватися посту': 'постуйе (Пк), при'держувалис'а (Пк), на пост са'жали (Пк)

'їсти на 2-й день весілля': с 'н'ідан'е нес'ли (Пк), с 'н'ідат' нес'ли (Пк)

'їсти для визначення смаку': п'робуйеш (Пк)

'їсти мало, трохи': гриз'нуў (Пк), 'мало йі'д'ат' (Пк)

'поїсти до насичення': на'йіус'а (Пк)

'з'їсти багато, через міру': об'йіус'а (Пк), згруб. наж'раус'а (Пк)

'їсти повільно': се'дит' да 'доўго 'думайе (Кк)

'їсти рідке, довго водячи ложкою': поме'шаў (Пк)

'їсти густе, довго водячи ложкою': поколу'наус'а (Пк)

'їсти тверду їжу': гризти (Пк), пох'румайе (Пк)

'їсти з відкритим ротом': п'л'амкайе (Пк)

'їсти, всмоктуючи звучно губами': с'орбайе (Пк)

'їсти смачну їжу': приц'макуйе (Пк)

'давати їсти': наго'дуйе (Пк)

'мати смак':

'смачний': с'машне (Пк), смаш'нен:ийе (Пк), доб'рен:е (Пк), ва'рен':а дак воби'че / 'можна і за'б'ігти і на 'Сосниц'у (Пк)

'солоний': 'солене йак ро'па (Пк)

'солодкий': че'ресчур со'лодке (Пк), со'лодке йак мед (Пк)

'кислий': 'кисла (Пк)

'гіркий': 'гуирке шо па'лин (Пк)

Ці та інші спостереження над говірками, решта діалектних матеріалів будуть опубліковані в окремих статтях, індивідуальному монографічному дослідженні та *Ідеографічному словнику дієслівної лексики Східного Полісся*.

² Ілюстративний матеріал узято з відповідей на запитання питальника та текстів-оповідей носіїв говірок і подано в тих граматичних формах, як вони зафіксовані в тексті.

Список інформантів

с. Куковичі:

1. Раудік Валентина Самійлівна, 1938 р. н., освіта – 8 кл.
2. Хрущ Ольга Семенівна, 1949 р. н., освіта – 10 кл.
3. Чичкан Ольга Федорівна, 1938 р. н., освіта – 6 кл.

с. Макаки:

4. Головченко Катерина Іванівна, 1932 р. н., освіта – 3 кл.
5. Пономаренко Тетяна Іванівна, 1934 р. н., освіта – 3 кл.
6. Пугач Катерина Кирилівна, 1936 р. н., освіта – 7 кл.

с. Покровське:

7. Кроха Вікторія Федотівна, 1947 р. н., вища освіта.
8. Кроха Тамара Миколаївна, 1940 р. н., освіта – 10 кл.
9. Маринченко Ольга Олександрівна, 1923 р. н., освіта – 5 кл.
10. Нагорна Наталія Миколаївна, 1961 р. н., освіта – 10 кл.

с. Феськівка:

11. Губар Микола Семанович, 1929 р. н., освіта – 8 кл.
12. Олешко Вікторія Омелянівна, 1942 р. н., освіта – 10 кл.
13. Федорченко Іван Степанович, 1937 р. н., освіта – технікум.
14. Федорченко Раїса Кузьмівна, 1945 р. н., освіта – 10 кл.

ЛІТЕРАТУРА

Дьяченко, С. В., Букринская, И. А., Исаев, И. И., Кармакова, О. Е., Малышева, А. В. и Тер-Аванесова, А. В. (2015). Отчет об экспедициях отдела диалектологии и лингвогеографии ИРЯ РАН в 2014 году. [П:] *Русский язык в научном освещении*, № 2 (30), с. 217–250.

Подано до редакції 25.10.2020 року

Прийнято до друку 26.10.2020 року